

هویت ایرانی در آثار روح‌الله خالقی با تکیه بر سرود ای ایران

محمدرضا عزیزی^۱

کاندیدای دکتری تخصصی پژوهش هنر، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران.

چکیده

سرود ای ایران، اثر برجسته موسیقایی ایران که توسط روح‌الله خالقی، آهنگسازی و حسین گل‌گلاب شعر آن را سروده است، به‌عنوان نماد هویت ملی ایرانیان در دوران معاصر شناخته می‌شود. این پژوهش به‌منظور تحلیل نقش موسیقی و شعر سرود ای ایران در بازآفرینی هویت ایرانی و بررسی پیوند آن با سنت‌های موسیقی ایرانی انجام شده است. روش تحقیق این مطالعه کیفی بوده و از رویکرد هرمنوتیکی برای تحلیل موسیقایی و اجتماعی سرود استفاده شده است. در این راستا، منابع مختلف تاریخی، تحلیلی و نظری شامل آثار گادامر و بنسون به‌منظور تحلیل معنای سنت، بداهه‌پردازی و دیالوگ موسیقایی در اجرای این سرود، به کار گرفته شده‌اند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که سرود ای ایران نه تنها در بُعد موسیقایی به‌طور خاص از ابزارهای سنتی ایرانی مانند دستگاه شور بهره برده؛ بلکه در ساختار شعری و موسیقی ارکسترال خود عناصر مدرن را نیز گنجانده است. این ترکیب سنت و مدرنیته موجب می‌شود که سرود به‌عنوان نمادی زنده و پویا از هویت ایرانی، قابلیت بازآفرینی در زمان‌های مختلف داشته باشد. علاوه بر این، از جنبه اجتماعی، سرود ای ایران در هر اجرا به‌عنوان یک آیین جمعی عمل کرده و از طریق مشارکت مردم، معنای جدیدی از هویت ایرانی را بازآفرینی می‌کند. این پژوهش همچنین نشان می‌دهد که تأثیر بداهه‌پردازی جمعی در اجرای این اثر، براساس نظریات بروس الیس بنسن، در تعامل با مخاطبان، موجب گسترش معنای هویت ایرانی در بسترهای اجتماعی مختلف می‌شود.

کلیدواژگان: روح‌الله خالقی، حسین گل‌گلاب، ای ایران، هویت ملی، هرمنوتیک.

---

^۱ maazizi4321@gmail.com

می‌تواند مبنای مناسبی برای درک نقش موسیقی در سرود ای ایران باشد.

کتاب مبانی نظری موسیقی اثر همان نویسنده نیز به نظریه‌های موسیقی ایرانی و بنیان‌های فنی آن پرداخته و اصول تنظیم و ساخت موسیقی ایرانی را بررسی می‌کند. این اثر در زمینه تحلیل نحوه تنظیم ارکسترال در سرود ای ایران و پیوند آن با موسیقی ایرانی کاربرد دارد.

در زمینه شعر سرود ای ایران، پژوهش‌ها به تحلیل مضامین ملی و اجتماعی شعر حسین گل‌گلاب و تأثیر آن بر مخاطب ایرانی پرداخته‌اند. مقاله‌هایی که درباره این سرود به‌طور خاص نوشته شده‌اند، بر جنبه‌های فرهنگی و سیاسی آن تأکید دارند و نشان می‌دهند که چگونه شعر ای ایران در دوران‌های مختلف به‌عنوان نماد مقاومت و هویت ملی عمل کرده‌است.

علاوه بر این، مقاله‌هایی که از نظریه‌های هرمنوتیکی برای تحلیل آثار هنری استفاده کرده‌اند، می‌توانند در تحلیل سرود ای ایران مفید باشند. در این زمینه، مقاله‌های مختلفی وجود دارند که به بررسی پیوند موسیقی و هویت از منظر هانس گادامر پرداخته‌اند. در این راستا، The Theory of Interpretation گادامر (۱۹۶۰) مبنای مهمی برای تحلیل تعاملات مخاطب با آثار هنری است. گادامر با تأکید بر مفهوم "افق همپوشانی" معتقد است که فهم هر اثر هنری در تعامل با زمان و مکان شکل می‌گیرد و این مفهوم می‌تواند در تحلیل اجرای سرود ای ایران و نقش آن در بازآفرینی هویت ملی ایرانیان مفید باشد.

در کنار گادامر، بروس ایس بنسون نیز در کتاب The Improvisation of Musical Dialogue: A Phenomenology of Music (۲۰۰۳) به بررسی نقش بداهه‌پردازی در موسیقی و اثر آن بر شکل‌دهی به هویت پرداخته‌است. بنسون با تأکید بر بداهه‌پردازی جمعی، به‌ویژه در موسیقی ایرانی، معتقد است که در تعاملات گروهی و جمعی، آثار هنری از جمله موسیقی می‌توانند به‌طور مستمر بازآفرینی شوند. این نظریه می‌تواند در تحلیل تأثیر مشارکت مردم در اجرای سرود ای ایران و نحوه ایجاد معنا در هر اجرای جدید آن، کاربردی باشد.

مقاله‌ای با عنوان «تحلیل بداهه در موسیقی کلاسیک ایرانی با تکیه بر نظریه موسیقایی بروس ایس بنسن» نوشته مؤلف این نوشتار و همکاران، به بررسی بداهه‌پردازی در موسیقی دستگاهی ایران براساس نظریه "بداهه گفت‌وشنود موسیقایی" بروس ایس بنسن می‌پردازد؛ در مقدمه بروس ایس بنسن، فیلسوف معاصر، در نظریه خود بر این باور است که در خلق و اجرای موسیقی، همواره بستری برای بداهه‌پردازی وجود دارد که آهنگساز، اجراگر و شنونده را وارد نوعی گفت‌وشنود می‌کند. او این نظریه را در زمینه موسیقی کلاسیک غرب و جاز مطرح کرده و در این مقاله تلاش شده‌است که این نظریه در موسیقی دستگاهی ایران مورد بررسی قرار گیرد. هدف این پژوهش تحلیل مفاهیمی مانند هستی‌شناسی اثر موسیقی، اصالت و هویت موسیقایی، محدودیت‌های اجرا و نحوه انتقال مقصود آهنگساز به مخاطب در بستر

مقدمه

سرود ای ایران، یکی از آثار موسیقایی برجسته ایران در دوران معاصر، همواره نماد هویت ملی ایرانیان بوده است. این اثر که توسط روح‌الله خالقی آهنگسازی و توسط حسین گل‌گلاب شعر آن سروده شد، نه تنها در دوران خود بلکه در سال‌های پس از آن، به‌عنوان یک نشانه فرهنگی و اجتماعی مهم در تاریخ ایران باقی مانده‌است. استفاده از دستگاه‌های موسیقی سنتی ایران، تنظیم ارکسترال مدرن و ادبیات حماسی و ملی در این سرود، آن را به اثری منحصربه‌فرد در بستر موسیقی ایران تبدیل کرده‌است.

هدف این پژوهش، بررسی سرود ای ایران از منظر موسیقایی و فرهنگی است. این پژوهش به تحلیل نحوه ترکیب موسیقی سنتی ایرانی با عناصر مدرن پرداخته و به بررسی تأثیر آن در بازآفرینی هویت ملی ایرانیان از طریق مشارکت جمعی در اجرای این سرود می‌پردازد. علاوه بر این، از دیدگاه‌های فلسفی هانس گادامر و بروس بنسون به‌عنوان مبنای نظری برای تحلیل مفهوم "سنت" و "بداهه‌پردازی جمعی" استفاده می‌شود. این مفاهیم به‌ویژه در تداوم سنت‌ها و نقش آن‌ها در شکل‌دهی به هویت ملی ایرانیان از اهمیت خاصی برخوردارند.

روش تحقیق

این پژوهش از نوع کیفی است و از روش‌های تحلیلی و هرمنوتیکی برای بررسی داده‌ها استفاده می‌کند. به‌ویژه از نظریه‌های فلسفی گادامر و بنسون در تحلیل موسیقی و تأثیر آن بر هویت ملی استفاده می‌شود. در این راستا، سرود ای ایران از جنبه‌های مختلف موسیقایی (دستگاه‌ها، ملودی، تنظیم ارکسترال) و شعر (مضامین ملی و اجتماعی) بررسی می‌شود. همچنین، درک نحوه اجرای این سرود در بسترهای مختلف اجتماعی و تأثیر آن در بازآفرینی هویت ایرانی از طریق مشارکت جمعی مردم، از دیگر محورهای این پژوهش است.

داده‌ها از طریق تحلیل متون مربوط به موسیقی ایرانی، شعر حسین گل‌گلاب، مصاحبه با موسیقیدانان و کارشناسان حوزه موسیقی ایرانی و بررسی منابع تاریخی مرتبط با سرود ای ایران گردآوری می‌شوند. علاوه بر این، روش تحلیل هرمنوتیکی برای تفسیر تعاملات فرهنگی و اجتماعی در زمینه بازآفرینی این اثر مورد استفاده قرار خواهد گرفت.

پیشینه تحقیق

پژوهش‌های مختلفی در زمینه تأثیر موسیقی و شعر در شکل‌دهی هویت ملی و فرهنگی ایرانیان صورت گرفته‌است. یکی از آثار برجسته در این زمینه، کتاب سرگذشت موسیقی ایران اثر روح‌الله خالقی است که تاریخ و تحول موسیقی ایرانی را بررسی می‌کند و جایگاه موسیقی در فرهنگ و هویت ایرانیان را تحلیل می‌نماید. خالقی در این اثر به ارتباط موسیقی ایرانی با هویت ملی و تاریخ کشور پرداخته‌است و تحلیل‌های وی

مرور ادبیات تحقیق

- مفهوم هویت ایرانی در موسیقی

مفهوم هویت ایرانی در موسیقی به‌عنوان یکی از شاخصه‌های فرهنگی، ریشه در تاریخ، اسطوره‌ها، زبان، آیین‌ها و سنت‌های این سرزمین دارد. موسیقی ایرانی همواره به‌عنوان ابزاری برای بیان احساسات فردی و جمعی، انتقال ارزش‌های فرهنگی و حفظ پیوندهای تاریخی عمل کرده‌است. در طول قرون گذشته، موسیقی در دربارها، آیین‌های مذهبی، مناسبات اجتماعی و حتی در جنبش‌های سیاسی، جایگاه ویژه‌ای داشته‌است. این موسیقی همواره بازتابی از هویت ملی و قومی مردم ایران بوده و در شکل‌گیری و حفظ آن نقشی اساسی ایفا کرده‌است (خالقی، ۱۳۴۲).

در دوران معاصر، تحولات اجتماعی و سیاسی ایران، مفهوم هویت در موسیقی را نیز دستخوش تغییراتی کرد. موسیقیدانانی همچون روح‌الله خالقی با درک ضرورت بازتعریف هویت موسیقایی ایران در عصر مدرن، تلاش کردند تا ضمن حفظ اصالت‌ها، موسیقی را با نیازهای روز جامعه پیوند دهند. خالقی معتقد بود که موسیقی باید نمایانگر روح زمانه خود باشد و در عین حال، از ریشه‌های بومی خود جدا نشود (خالقی، ۱۳۴۴). او در آثار خود کوشید با بهره‌گیری از عناصر اصیل موسیقی ایرانی و ترکیب آن‌ها با ساختارهای ارکسترال، هویت ایرانی را در بستری نوین بازنمایی کند.

- بررسی پیشینه آثار روح‌الله خالقی

روح‌الله خالقی (۱۲۸۵-۱۳۴۴) از برجسته‌ترین چهره‌های موسیقی معاصر ایران و از شاگردان علینقی وزیری بود. او با تأسیس هنرستان موسیقی ملی و تألیف آثاری همچون سرگذشت موسیقی ایران و مبانی نظری موسیقی، نقشی کلیدی در نهادینه‌سازی موسیقی ملی ایران ایفا کرد. خالقی در کتاب سه‌جلدی سرگذشت موسیقی ایران، به تاریخچه موسیقی از دوران باستان تا دوران معاصر پرداخته و اهمیت موسیقی در فرهنگ و هویت ایرانیان را مورد توجه قرار داده‌است (خالقی، ۱۳۴۲).

در آثار خالقی، تلاشی آشکار برای پیوند موسیقی سنتی ایران با عناصر مدرن موسیقی غربی دیده می‌شود. او معتقد بود که برای بقا و تأثیرگذاری موسیقی ایرانی در دنیای معاصر، باید این موسیقی در قالب‌هایی ارائه شود که برای مخاطب امروزی قابل فهم و جذاب باشد (خالقی، ۱۳۴۴). استفاده از ارکستر در کنار سازهای ایرانی و تأکید بر ملودی‌های آشنا برای گوش ایرانی، از جمله روش‌هایی بود که خالقی برای تحقق این هدف به‌کار گرفت.

- سرود ای ایران: زمینه‌های تاریخی و اجتماعی

سرود ای ایران در سال ۱۳۲۳ هجری شمسی، در بحوه اشغال ایران توسط نیروهای متفقین در جنگ جهانی دوم، خلق شد. در این دوره، با تضعیف حاکمیت ملی و حضور نیروهای بیگانه، احساسات میهن‌دوستانه

موسیقی ایرانی بوده و تأکید می‌کند بداهه در موسیقی دستگاهی ایران اهمیت زیادی دارد و در این پژوهش، نقش "ردیف" به‌عنوان بستری برای بداهه‌پردازی مورد بررسی قرار گرفته‌است. نتایج نشان می‌دهد که بداهه در موسیقی ایرانی سرشتی تفسیری دارد و اجراگران با شناخت سنت‌ها و بستر موسیقایی، وارد گفت‌وگوشود موسیقایی می‌شوند. همچنین، در موسیقی ایرانی، بداهه‌پردازی در چهارچوب "ردیف" شکل می‌گیرد. این پژوهش نشان می‌دهد که اگرچه ردیف به‌عنوان یک الگو عمل می‌کند؛ اما نباید به‌عنوان یک محدودیت سخت‌گیرانه در نظر گرفته شود؛ بلکه باید بستری برای خلاقیت اجراگر باشد. نتیجه‌گیری این تحقیق نشان می‌دهد که نظریه بنسن می‌تواند به درک بهتر بداهه‌پردازی در موسیقی ایرانی کمک کند. این نظریه، موسیقی را به‌عنوان یک گفت‌وگوشود زنده و پویا در نظر می‌گیرد که در آن، آهنگساز، اجراگر و شنونده به‌طور همزمان نقش دارند. بداهه‌پردازی در موسیقی ایرانی، نه صرفاً خلق از هیچ؛ بلکه "پرداختی نو از چیزی موجود" است که هویتی نو می‌یابد.

مقاله دیگری با عنوان «مطالعه هستی‌شناسی اثر موسیقایی در نظریه بداهه گفت‌وگوشود موسیقایی نزد بروس الیس بنسن» نوشته مؤلف این جستار و همکاران، به بررسی بداهه‌پردازی در موسیقی از منظر پدیدارشناسی هرمنوتیکی بروس الیس بنسن می‌پردازد. مقدمه این تحقیق نیز نشان می‌دهد که بروس الیس بنسن، فیلسوف معاصر، در نظریه بداهه گفت‌وگوشود موسیقایی خود بر این باور است که در خلق و اجرای یک اثر موسیقی، همیشه بستری برای بداهه‌پردازی وجود دارد که آهنگساز، اجراگر و شنونده را در یک فرایند گفت‌وگوشود موسیقایی قرار می‌دهد. این نظریه در موسیقی کلاسیک غرب و جاز بررسی شده و در این پژوهش به کاربرت آن در موسیقی ایرانی پرداخته شده‌است. هدف پژوهش نیز تبیین مفاهیم مرتبط با هستی‌شناسی اثر موسیقایی، اصالت و هویت موسیقی و بررسی تأثیر بداهه‌پردازی بر ماهیت اثر موسیقایی بوده‌است. کاربرت بداهه در موسیقی ایرانی در موسیقی دستگاهی ایران، ردیف به‌عنوان یک چهارچوب برای بداهه‌پردازی عمل می‌کند. این پژوهش نشان می‌دهد که بداهه در موسیقی ایرانی، با حفظ پیوند با سنت، امکان خلاقیت و نوآوری را برای نوازنده فراهم می‌کند. بنسن معتقد است که موسیقی نتیجه تعامل مستمر بین آهنگساز، اجراگر و شنونده است. او با الهام از هرمنوتیک گادامر، موسیقی را نوعی گفت‌وگوشود می‌داند که همواره گشوده و در حال تغییر است. در پایان نیز، این مقاله نتیجه می‌گیرد که نظریه بنسن می‌تواند به درک بهتر بداهه‌پردازی در موسیقی ایرانی کمک کند. موسیقی به‌عنوان یک پدیده زنده و پویا، در تعامل مستمر با سنت، کاربرت و اجراگران معنا پیدا می‌کند. بداهه‌پردازی، به‌عنوان یک فرایند تفسیری، نقشی کلیدی در تداوم حیات موسیقی دارد و هویت موسیقی را در هر اجرا دگرگون می‌سازد.

گادامر بر اهمیت سنت و پیش‌داوری‌ها در فرایند فهم تأکید دارد و بداهه‌پردازی در اندیشه بنسون نیز به تعامل فعال میان اجراکننده و بستر فرهنگی-تاریخی اثر می‌پردازد. ترکیب این دو رویکرد، بستری مناسب برای درک چگونگی بازتولید هویت ایرانی در آثار خالقی فراهم می‌کند.

گادامر معتقد است که فهم همواره در بستر سنت شکل می‌گیرد و فرد در مواجهه با اثر هنری، در یک "افق‌همپوشانی" قرار می‌گیرد؛ بدین معنا که افق تاریخی مخاطب با افق تاریخی اثر در تعامل قرار می‌گیرد و فهمی تازه پدید می‌آید (Gadamer, 1960, p. 302). در این پژوهش، سرود ای ایران به‌عنوان یک متن موسیقایی که در بستر تاریخی خاصی خلق شده، در پرتو افق تاریخی معاصر بازخوانی می‌شود. از سوی دیگر، بنسون در کتاب *بداهه‌پردازی در گفت‌وگوی موسیقایی* بر این باور است که موسیقی نه محصولی ایستا؛ بلکه فرایندی پویا است که در لحظه اجرا و در تعامل با شنوندگان معنا پیدا می‌کند (Benson, 2003, p. 47). در تحلیل سرود ای ایران، این دیدگاه به ما کمک می‌کند تا چگونگی تبدیل این اثر به یک آیین جمعی و هویتی را بهتر درک کنیم؛ به‌ویژه زمانی که مردم در رویدادهای ملی، آن را به‌طور خودجوش همخوانی می‌کنند.

روش گردآوری داده‌ها

برای گردآوری داده‌های پژوهش، از روش‌های زیر بهره گرفته شد:

مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای: بررسی منابع دست‌اول و دست‌دوم درباره روح‌الله خالقی، سرود ای ایران، و زمینه‌های تاریخی و اجتماعی خلق آن. کتاب‌های سرگذشت موسیقی ایران و مبانی نظری موسیقی از منابع اصلی محسوب می‌شوند (خالقی، ۱۳۴۲؛ ۱۳۴۴). همچنین مطالب منتشرشده درباره تاریخچه سرودهای ملی ایران مورد توجه قرار گرفت.

تحلیل محتوای شعری و موسیقایی: بررسی ساختار ملودیک، ریتمیک و دستگاهی سرود ای ایران با تکیه بر تئوری موسیقی ایرانی.

مطالعه میدانی محدود: تحلیل اجراهای مختلف سرود ای ایران در دوره‌های مختلف تاریخی و چگونگی بازتاب آن‌ها در رسانه‌ها و میان مردم. این بخش شامل شنیدن نسخه‌های اولیه با صدای غلامحسین بنان و نسخه‌های معاصر با همخوانی جمعی است.

روش تحلیل داده‌ها

برای تحلیل داده‌ها، از تلفیق روش هرمنوتیک گادامری و تحلیل موسیقایی بهره برده شد:

تحلیل هرمنوتیکی: در این مرحله، متن موسیقایی سرود به‌عنوان یک متن فرهنگی مورد تفسیر قرار گرفت. با در نظر گرفتن مفهوم "افق‌همپوشانی" گادامر، تلاش شد تا رابطه سنت‌های موسیقایی ایرانی با شرایط تاریخی خلق اثر تبیین شود.

در میان مردم ایران شدت گرفت. حسین گل‌گلاب، شاعر این سرود، در واکنش به تحقیرهای سربازان بیگانه نسبت به ایرانیان، اشعاری حماسی و میهن‌دوستانه سرود (گل‌گلاب، ۱۳۲۳). روح‌الله خالقی که از شرایط اجتماعی زمانه آگاه بود، ملودی‌ای ساخت که با سادگی و گیرایی خود، به‌سرعت در میان مردم محبوب شد. انتخاب غلامحسین بنان به‌عنوان خواننده نخستین اجرای این اثر، به ماندگاری آن در حافظه جمعی ایرانیان کمک کرد.

از منظر موسیقایی، ساختار سرود بر پایه دستگاه شور بنا شده‌است؛ دستگاهی که در موسیقی ایرانی غالباً برای بیان احساسات عمیق ملی و مذهبی به‌کار می‌رود. انتخاب این دستگاه، همراه با ریتمی منسجم و ملودی‌ای ساده؛ اما تأثیرگذار، توانست حس اتحاد و مقاومت را در میان شنوندگان برانگیزد. جملات موسیقایی با تکرار هوشمندانه موتیف‌ها، قابلیت همخوانی جمعی را بالا برد و بدین ترتیب، سرود ای ایران به یک آیین ملی بدل شد که در مراسم مختلف و رویدادهای تاریخی، بارها توسط مردم همخوانی شده‌است (خالقی، ۱۳۴۴).

سنت و هویت در اندیشه گادامر و ارتباط آن با آثار خالقی

هانس-گئورگ گادامر در کتاب حقیقت و روش (۱۹۶۰)، سنت را بستری می‌داند که در آن فهم و تفسیر امکان‌پذیر می‌شود. به‌زعم او، انسان همواره با پیش‌فرض‌ها و پیش‌داوری‌هایی که از سنت‌های فرهنگی خود دریافت کرده، به فهم جهان پیرامونش می‌پردازد (Gadamer, 1960). از دیدگاه گادامر، سنت امری ایستا نیست؛ بلکه در تعامل مداوم با زمان حال قرار دارد و از خلال گفت‌وگوی میان گذشته و حال، حیات خود را حفظ می‌کند (نک. عزیززی و همکاران، ۱۴۰۳ الف).

در آثار روح‌الله خالقی، به‌ویژه در سرود ای ایران، این تعامل سنت و معاصریت به‌خوبی مشهود است. خالقی با بهره‌گیری از موتیف‌ها و فواصل موسیقی دستگاهی ایرانی، تلاش کرد مخاطب ایرانی را به ریشه‌های فرهنگی خود متصل کند. در عین حال، با تنظیم ارکسترال و ساختاری که یادآور موسیقی غربی بود، موفق شد تا این اثر را با ذاتی شنیداری روز جامعه هماهنگ سازد. این بازآفرینی سنت در قالبی نوین، همان چیزی است که گادامر آن را "تفسیر زنده" می‌نامد؛ تفسیری که از دل سنت برمی‌خیزد؛ اما با مقتضیات زمانه تطبیق می‌یابد (Gadamer, 1960, p. 276).

سرود ای ایران به‌عنوان محصول این رویکرد، توانست به یک نماد هویتی بدل شود که در بزنگاه‌های تاریخی، به مردم ایران احساس اتحاد و افتخار ملی می‌بخشد. این سرود، فراتر از یک اثر هنری صرف، به یک آیین جمعی و بخشی از حافظه تاریخی ملت ایران تبدیل شده‌است.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش در تحلیل هویت ایرانی در آثار روح‌الله خالقی، به‌ویژه سرود ای ایران، از رویکرد هرمنوتیک فلسفی هانس-گئورگ گادامر و نظریه بداهه‌پردازی موسیقایی بروس الیس بنسون بهره می‌گیرد. هرمنوتیک

تحلیل بداهه‌پردازی (براساس بنسون): سرود ای ایران نه تنها در ساخت آن زمانی خود؛ بلکه در نحوه اجرا و پذیرش مردمی‌اش مورد تحلیل قرار گرفت. بنسون بر این باور است که بداهه‌پردازی می‌تواند جمعی باشد و در همخوانی‌های مردمی سرودهای ملی، این بداهگی در مشارکت جمعی تجلی می‌یابد (Benson, 2003, p. 85).

تحلیل ساختار موسیقایی: دستگاه شور، انتخاب ملودی‌ها و نحوه چینش موتیف‌ها بررسی شد تا مشخص شود چگونه خالقی توانسته است مفاهیم حماسی و ملی را در قالب موسیقی ایرانی منتقل کند. استفاده از موتیف‌های تکرارشونده و فواصل خاص، به تقویت حس همبستگی کمک کرده است (خالقی، ۱۳۴۴).

جایگاه سنت و آیین در بازخوانی هویت ایرانی

در این پژوهش، سنت در دو سطح مورد توجه قرار گرفته است:

سنت موسیقایی: بهره‌گیری خالقی از دستگاه‌های موسیقی ایرانی و ترکیب آن با ارکستر غربی به منظور بازآفرینی سنت در بستر مدرن.

سنت اجتماعی-فرهنگی: تبدیل سرود ای ایران به یک آیین ملی که در رویدادهای مهم، مردم آن را به عنوان نماد هویت ملی همخوانی می‌کنند.

گادامر بر این نکته تأکید دارد که سنت‌ها همواره در معرض تفسیرهای جدید قرار دارند و فهم ما از گذشته، متأثر از نیازهای امروز است (Gadamer, 1960, p. 315). در همین راستا، سرود ای ایران نیز با وجود خلق در دهه ۱۳۲۰، همچنان در موقعیت‌های معاصر معنا می‌یابد و آیین همخوانی آن در رویدادهای ملی، نشان‌دهنده تداوم سنت و هویت در زمان است.

بروس الیس بنسون نیز به پویایی سنت‌ها در بستر اجرا تأکید می‌کند و بر این باور است که هویت موسیقایی، در تعامل زنده با مخاطب شکل می‌گیرد (Benson, 2003, p. 120). از این دیدگاه، وقتی مردم در مراسمی ملی سرود ای ایران را همخوانی می‌کنند، در حال بازتولید هویتی هستند که در بستر سنت ریشه دارد؛ اما با نیازهای معاصر همسو شده است (نک. عزیزی و همکاران، ۱۴۰۳).

تحلیل و بحث

تحلیل شعر سرود ای ایران

سرود «ای ایران» یکی از آثار برجسته موسیقی ملی ایران است که در آن، علاوه بر جنبه‌های موسیقایی، ساختار شعری نیز به‌طور خاص اهمیت دارد. در این بخش، به تحلیل ساختار شعری این سرود باتوجه به عروض، محتوا، و سبک حماسی پرداخته می‌شود.

عروض شعری:

از منظر عروضی، شعر سرود «ای ایران» در قالب‌های کلاسیک فارسی ساخته شده و بیشتر از بحر طویل و بحر متقارب بهره می‌برد. این انتخاب‌ها در راستای ایجاد لحن جدی و حماسی برای سرود صورت

گرفته است. انتخاب وزن‌های ثابت و نظم دقیق در مصرع‌ها، به سرود استحکام و قدرت می‌بخشد و این ویژگی‌ها نه تنها به تحلیل موسیقایی سرود؛ بلکه در انتقال پیام ملی و احساسی آن نیز نقش مهمی ایفا می‌کند. به گفته گادامر (۱۹۶۰، ص. ۴۳)، هر اثر هنری از جمله شعر، باید به‌گونه‌ای در زمان و مکان خود تفسیر شود و معنای آن از طریق رابطه میان مخاطب و اثر آشکار شود. در این سرود، مخاطب از طریق تجربه موسیقایی و شعری، به فهمی عمیق از هویت ایرانی و آرمان‌های آن می‌رسد.

محتوا و مفاهیم شعر:

محتوای شعری سرود «ای ایران» به شدت تحت تأثیر مفاهیم وطن‌پرستی، استقلال، عزت ملی و فداکاری قرار دارد. شعر با استفاده از زبان استعاری و نمادین، ایران را نه فقط به‌عنوان یک سرزمین؛ بلکه به‌عنوان یک آرمان فرهنگی و هویتی معرفی می‌کند که باید از آن دفاع کرد. در این سرود، ایران به‌عنوان یک موجود زنده و پرافتخار معرفی می‌شود که جان فدای آن می‌شود. این مفاهیم در راستای ایجاد حس همبستگی ملی و انتقال احساسات وطن‌پرستانه در دل مخاطب طراحی شده‌اند. در نظر کریستوفر اسمال (۱۹۹۷، ص. ۱۲۳)، موسیقی و شعر به‌عنوان یک فرایند جمعی می‌توانند به‌طور مؤثر هویت‌های ملی و اجتماعی را تقویت کنند. در «ای ایران»، این ویژگی‌ها به‌خوبی مشهود است؛ زیرا سرود به‌عنوان یک ابزار هنری، به‌طور مستقیم در پی ایجاد و تقویت هویت ملی ایرانی است.

سبک حماسی و زبان

سبک حماسی در شعر «ای ایران» به‌وضوح نمایان است. این سرود از اصطلاحات و واژه‌های حماسی و فداکارانه استفاده می‌کند که خود نشان‌دهنده مبارزه و مقاومت در برابر تهدیدات است. این ویژگی‌ها نه تنها در ساختار معنایی شعر؛ بلکه در لحن و زبان آن نیز انعکاس یافته‌اند. انتخاب واژگان، به‌ویژه «ایران»، «جان فدای ایران»، «دشمن»، و «آزادی»، بار معنایی و احساسی سنگینی دارند که پیام سرود را قدرتمندتر می‌سازد. به‌طور مشابه، بنسون (۲۰۰۳، ص. ۸۹) در کتاب *Improvisation and Musical Dialogue* اشاره دارد که در فرهنگ‌های مختلف، استفاده از زبان حماسی می‌تواند برای ایجاد هویت‌های گروهی و تقویت روحیه جمعی مؤثر باشد.

ساختار و قالب شعر:

از نظر ساختاری، سرود «ای ایران» به‌گونه‌ای طراحی شده که هر بیت آن به‌طور مستقل به موضوع خاصی اشاره می‌کند؛ اما همه بیت‌ها در یک قالب واحد و منسجم قرار دارند. این ساختار موجب شده تا شعر به‌طور یکپارچه‌ای با موسیقی سرود همراه باشد. در واقع، این انتخاب ساختاری باعث شده که سرود نه تنها در قالب یک اثر موسیقایی؛ بلکه به‌عنوان یک تجربه جمعی فرهنگی نیز به‌طور مؤثری عمل کند. این ویژگی، از نظر گادامر (۱۹۶۰، ص. ۸۲)، در راستای سنت و فهم

گذشته‌اند؛ بلکه پیوندی زنده با زمان حال برقرار می‌کنند (Gadamer, 1960, p. 340). بدین سان، همخوانی سرود ای ایران در مراسم مختلف، به معنای بازآفرینی پیوسته هویت ملی است.

بداهه‌پردازی و آیین در اجرای مردمی سرود

بروس الیس بنسون در نظریه بداهه‌پردازی موسیقایی خود تأکید می‌کند که هر اجرا، نوعی بداهه‌پردازی و تفسیر جدید از اثر است (Benson, 2003, p. 65). این دیدگاه در مورد سرود ای ایران به خوبی قابل مشاهده است. هر بار که مردم ایران در میدان‌ها، ورزشگاه‌ها یا تجمعات ملی این سرود را می‌خوانند، باتوجه به موقعیت زمانی و احساسی خاص خود، تفسیری تازه از آن ارائه می‌دهند.

در برخی اجراهای مردمی، تغییراتی در سرعت، شدت صدا یا حتی افزودن تزئینات ملودیک دیده می‌شود که نشان‌دهنده نوعی بداهگی جمعی است. این امر با نظریه بنسون که موسیقی را یک "گفت‌وگویی زنده" میان اجراکنندگان و شنوندگان می‌داند، همخوانی دارد (Benson, 2003, p. 103). آیین همخوانی این سرود، به‌ویژه در لحظات حساس تاریخی یا ورزشی، نمونه‌ای از چگونگی تحقق هویت ملی از طریق مشارکت فعال مردمی است.

ارتباط سنت، بداهه‌پردازی و هویت در آثار خالقی

خالقی در آثار خود، به‌ویژه در ای ایران، توانست پلی میان سنت‌های موسیقایی ایران و نیازهای زمانه خود بزند. او با درک عمیق از سنت‌های موسیقایی، آن‌ها را در قالبی نوین بازآفرینی کرد تا هم برای نسل‌های پیشین آشنا باشد و هم نسل‌های جدید با آن ارتباط برقرار کنند. این همان چیزی است که گادامر از آن به‌عنوان "افق‌همپوشانی" یاد می‌کند؛ جایی که سنت و معاصریت در گفت‌وگویی پویا، فهم جدیدی را رقم می‌زنند (Gadamer, 1960, p. 276).

از سوی دیگر، اجرای مکرر و متنوع این سرود در بسترهای گوناگون نشان‌دهنده تحقق نظریه بنسون در مورد بداهه‌پردازی جمعی است. مردم با همخوانی این اثر، نه تنها آن را باز اجرا می‌کنند؛ بلکه باتوجه به شرایط زمانی و مکانی خود، معنایی تازه به آن می‌بخشند. بدین ترتیب، سنت، بداهه‌پردازی و هویت در این اثر به هم گره می‌خورند و سرود ای ایران را به فراتر از یک قطعه موسیقی صرف تبدیل می‌کنند؛ به یک نماد زنده از هویت ایرانی.

یافته‌های تحقیق

جمع‌بندی یافته‌ها

این پژوهش با بررسی سرود ای ایران در بستر تاریخی، اجتماعی و موسیقایی‌اش نشان داد که این اثر فراتر از یک قطعه موسیقی، به‌مثابه نماد هویت ملی ایرانیان عمل می‌کند. استفاده روح‌الله خالقی از دستگاه شور، ملودی ساده و در عین حال حماسی، و تنظیم ارکسترال مدرن،

تفسیرگرایانه قرار دارد؛ چراکه مخاطب سرود را به‌عنوان یک تجربه مشترک فرهنگی می‌فهمد و در آن مشارکت می‌کند.

تحلیل موسیقایی سرود ای ایران

سرود ای ایران، با آهنگسازی روح‌الله خالقی و شعر حسین گل‌گلاب، یکی از ماندگارترین آثار موسیقی ملی ایران است. این اثر در دستگاه شور ساخته شده است؛ دستگاهی که در موسیقی ایرانی غالباً برای بیان احساسات عمیق، حماسی و ملی مورد استفاده قرار می‌گیرد (خالقی، ۱۳۴۲). انتخاب دستگاه شور برای این سرود به‌دلیل ویژگی‌های خاص آن در برانگیختن احساسات جمعی و ایجاد همبستگی میان شنوندگان بوده است.

ساختار ملودیک و ریتمیک:

ملودی سرود ساده، روان و سرشار از تکرارهای هدفمند است. تکرار موتیف‌ها نه تنها به تثبیت ملودی در ذهن مخاطب کمک می‌کند؛ بلکه حس اتحاد را در هنگام همخوانی جمعی تقویت می‌نماید. فواصل به‌کاررفته در ملودی با ویژگی‌های دستگاه شور مطابقت دارد و تأکید بر درجه شاهد (نت پایه دستگاه) موجب استحکام حسی در شنونده می‌شود (خالقی، ۱۳۴۴). ریتم سرود نیز با ضرب‌آهنگی منسجم و قابل درک برای عموم مردم طراحی شده است که در حین اجرا، شنوندگان را به همخوانی خودجوش ترغیب می‌کند.

تنظیم ارکسترال:

خالقی در تنظیم این اثر از ترکیب سازهای ایرانی و غربی بهره برد تا ضمن حفظ اصالت موسیقایی، آن را برای گوش مخاطب معاصر جذاب‌تر کند. استفاده از سازهای زهی غربی برای ایجاد بستر هارمونیک و ترکیب آن با سازهای ایرانی مانند تار و سنتور، نمادی از گفت‌وگویی سنت و مدرنیته در موسیقی ایرانی است. این تنظیم ارکسترال، به اثر بعدی حماسی بخشیده و بر قدرت بیان آن افزوده است.

بازتاب هویت ایرانی در سرود ای ایران

سرود ای ایران نه تنها از منظر موسیقایی؛ بلکه از نظر محتوای شعری و زمینه‌های تاریخی، بازتاب‌دهنده هویت ملی ایرانیان است. شعر حسین گل‌گلاب، سرشار از واژگان میهن‌دوستانه و حماسی است. استفاده از عباراتی مانند "ای ایران، ای مرز پرگهر" و "دور از تو اندیشه بدان" حاکی از تعلق خاطر عمیق به سرزمین مادری و تأکید بر استقلال ملی است (گل‌گلاب، ۱۳۲۳).

در دوره اشغال ایران توسط متفقین، این سرود به‌عنوان نمادی از مقاومت فرهنگی در برابر سلطه بیگانگان تلقی شد. مردم با خواندن این اثر، احساس غرور و همبستگی را تجربه می‌کردند و این همخوانی جمعی، به یک آیین ملی بدل شد. هانس گادامر در مورد آیین‌ها و سنت‌های جمعی تأکید دارد که این قبیل مراسم‌ها، نه تنها حافظ

توانسته است پیوندی میان سنت‌های موسیقایی ایران و نیازهای معاصر زمان خود برقرار کند. شعر حسین گل‌گلاب نیز با بهره‌گیری از مضامین میهن‌دوستی، مقاومت و امید، پیام ملی‌گرایی و هویت‌جویی را به‌خوبی به مخاطب منتقل می‌کند.

از منظر نظری، ترکیب هرمنوتیک فلسفی گادامر و بداهه‌پردازی موسیقایی بنسون در تحلیل این سرود نشان داد که فهم و اجرای آثار هنری همواره در بستر سنت و در تعامل با زمان حال شکل می‌گیرد. گادامر با تأکید بر مفهوم "افق‌همپوشانی" به ما آموخت که هر مخاطب با پیش‌داوری‌ها و تجربه‌های خود، معنایی تازه از اثر دریافت می‌کند (Gadamer, 1960, p. 302). بنسون نیز با نگاه به بداهه‌پردازی به‌عنوان فرایندی تعاملی، اجرای مکرر و متفاوت سرود ای ایران توسط مردم را مصداقی از بازآفرینی معنایی آن در بسترهای مختلف دانست (Benson, 2003, p. 85).

تحلیل ساختار شعری سرود "ای ایران" نیز نشان می‌دهد که این اثر به‌طور دقیق و هدفمند از عناصر عروضی، معنایی و زبانی برای انتقال پیام‌های ملی و فرهنگی بهره برده‌است. انتخاب وزن‌های عروضی خاص، استفاده از زبان حماسی و تأکید بر مفاهیم دفاع از وطن و هویت ملی در کنار قالب ساختاری منسجم، همه در خدمت تقویت پیام سرود و تأثیرگذاری آن بر مخاطب قرار گرفته‌اند. این ویژگی‌ها باعث می‌شوند که "ای ایران" نه تنها یک سرود موسیقایی؛ بلکه یک اثر فرهنگی عمیق و مؤثر در شکل‌گیری هویت ملی ایرانی باشد.

اهمیت سنت و آیین در حفظ هویت ایرانی

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که سنت، نه به‌عنوان امری ایستا؛ بلکه به‌مثابه جریانی پویا، در بازتولید هویت ملی نقشی اساسی دارد. سرود ای ایران نمونه‌ای بارز از چگونگی تداوم سنت‌ها در بسترهای مدرن است. وقتی مردم در رویدادهای ملی، ورزشی یا اجتماعی این سرود را همخوانی می‌کنند، در واقع در یک آیین جمعی شرکت می‌جویند که سنت را زنده نگاه می‌دارد و هویت مشترک را تقویت می‌کند. این آیین، همان‌گونه که گادامر اشاره می‌کند، بستری است برای "سکونت" در سنت (Gadamer, 1960, p. 340)؛ مفهومی که نشان می‌دهد مردم با اجرای این سرود، در فضای هویتی خود ساکن می‌شوند و احساس تعلق را بازمی‌یابند.

بداهه‌پردازی جمعی به‌عنوان ابزاری برای بازآفرینی هویت

یکی از نتایج مهم این پژوهش، تأکید بر نقش بداهه‌پردازی جمعی در بازتولید هویت ملی است. سرود ای ایران هرچند در قالبی ثابت ساخته شده؛ اما در اجراهای مردمی به‌ویژه در لحظات حساس ملی یا ورزشی، دستخوش تغییرات بداهه‌ای می‌شود. این تغییرات، همان‌طور که بنسون بیان می‌کند، نشان‌دهنده پویایی اثر هنری در بستر زمان و مکان است (Benson, 2003, p. 120). بدین ترتیب، بداهه‌پردازی نه صرفاً امری فردی؛ بلکه فرایندی جمعی است که در آن مردم با مشارکت فعال، اثر را بازمی‌خوانند و معنای آن را با نیازهای روز خود منطبق می‌سازند.

سرود ای ایران نمونه‌ای درخشان از پیوند سنت، بداهه‌پردازی و هویت در موسیقی ایرانی است. روح‌الله خالقی با بهره‌گیری از عناصر اصیل موسیقایی ایران و ترکیب آن با شیوه‌های تنظیم مدرن، اثری آفرید که هم‌زمان هم بازتاب‌دهنده گذشته است و هم پاسخی به نیازهای هویتی زمانه خود. همخوانی این سرود توسط مردم، آیینی جمعی است که در آن سنت نه تنها حفظ می‌شود؛ بلکه در هر اجرا، بازآفرینی و معناپردازی تازه‌ای می‌یابد. درنهایت، همان‌گونه که گادامر می‌گوید، فهم اثر هنری فرایندی بی‌پایان است که در تعامل میان گذشته، حال و مخاطب رخ می‌دهد و سرود ای ایران همچنان در این چرخه پویا، نقش خود را در شکل‌دهی به هویت ایرانی ایفا می‌کند.

پیشنهادهای برای پژوهش‌های آتی

باتوجه به یافته‌های این پژوهش، پیشنهاد می‌شود در مطالعات آینده به موضوعات زیر پرداخته شود:

بررسی تطبیقی سرود ای ایران با سرودهای ملی سایر کشورها از منظر بداهه‌پردازی جمعی و نقش آن‌ها در بازتولید هویت ملی.

تحلیل اجرای این سرود در دوره‌های مختلف تاریخی و تأثیر تغییرات سیاسی-اجتماعی بر نحوه اجرای آن.

پژوهش درباره چگونگی تأثیر مشارکت مردمی در حفظ و تداوم سنت‌های موسیقایی ایران.

منابع

- خالقی، روح‌الله. (۱۳۴۲)، *سرگذشت موسیقی ایران (جلد اول)*؛ تهران: صفی‌علیشاه.
- خالقی، روح‌الله. (۱۳۴۴)، *مبانی نظری موسیقی*. تهران: صفی‌علیشاه.
- عزیزی، محمدرضا و همکاران؛ «تحلیل بداهه در موسیقی کلاسیک ایرانی باتکیه بر نظریه بداهه گفت‌وشنود موسیقایی از بروس ایس بنسن»، نشریه نامه هنرهای نمایشی و موسیقی، ۱۴۰۳، شماره ۳۶، صص ۸۲-۵۹، doi: 10.30480/dam.2024.4000.1809
- عزیزی، محمدرضا و همکاران؛ «مطالعه هستی‌شناسی اثر موسیقایی در نظریه بداهه گفت و شنود موسیقایی نزد بروس ایس بنسن»، نشریه متافیزیک، ۱۴۰۳، شماره ۳۸، صص ۱۲-۱، Doi: 10.22108/mp.2024.138156.1490
- گل‌گلاب، حسین. (۱۳۲۳)، *سرود ای/ایران*. تهران: آرشیو مرکز موسیقی ملی ایران.

مراجع خارجی:

- Gadamer, Hans Geork; *Truth and Method*. Tübingen: Mohr Siebeck, 1960.
- Small, Christopher; *Musicking: The Meanings of Performing and Listening*. U.S Lebanon: University press of new England, 1997.
- Benson, Bruce Ellis; *The Improvisation of Musical Dialogue: A Phenomenology of Music*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Iranian Identity in the Works of Ruhollah Khaleghi with a Focus on the Anthem “Ey Iran”

Abstract

Ey Iran, an iconic Iranian anthem composed by Ruhollah Khaleghi with lyrics by Hossein Gol-Golab, is widely recognized as a symbol of Iranian national identity in the contemporary era. This study aims to analyze the role of the anthem’s music and poetry in the reconstruction of Iranian identity and to examine its connection with the traditions of Iranian music. The research adopts a qualitative methodology, employing a hermeneutic approach to investigate both the musical and social dimensions of the anthem. In this context, various historical, analytical, and theoretical sources—including the works of Hans-Georg Gadamer and Bruce Ellis Benson—are utilized to explore the meanings of tradition, improvisation, and musical dialogue as reflected in performances of Ey Iran.

The findings reveal that the anthem draws heavily from traditional Iranian elements, particularly the Shur modal system, while simultaneously incorporating modern orchestral and poetic structures. This synthesis of tradition and modernity renders Ey Iran a dynamic and living symbol of Iranian identity, capable of being reinterpreted across different historical moments. Furthermore, from a sociological perspective, each performance of Ey Iran functions as a collective ritual through which participants engage in re-creating the meaning of national identity. The study also highlights how collective improvisation, as theorized by Benson, fosters the continual evolution of this identity in relation to the socio-cultural context of each performance.

Keywords: Ruhollah Khaleghi, Hossein Gol-Golab, Ey Iran, national identity, hermeneutics.